

Олександр ПАГІРЯ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору»
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2481-9769>
e-mail: bandusak@ukr.net*

ОУН ТА УПА В КОНТЕКСТІ ВИЗВОЛЬНИХ РУХІВ: СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

Зроблено спробу аналізу діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) й Української повстанської армії (УПА) крізь призму теорії антиколоніалізму із застосуванням історико-порівняльного (компаративного) методу. Зазначено, що попри очевидні впливи фашизму та націонал-соціалізму на ідеологію і програму ОУН у 1930-х – на початку 1940-х років, український націоналістичний рух типологічно більш близький до категорії антиколоніальних і національно-визвольних, аніж фашистських. Вказано, що ідеологія та програмні засади ОУН не були сталими, динамічно розвивалися й еволюціонували від захоплення авторитарними й тоталітарними моделями до демократичного повороту в 1943 р., тоді як незмінними на всіх етапах існування залишалися стратегічна мета й завдання – боротьба за незалежність, подолання наслідків чужоземного панування і колоніалізму, створення національної держави. Стверджено, що феномен ОУН та УПА був цілком закономірним на тлі подібних національно-визвольних і антиколоніальних рухів народів Європи, Азії та Африки.

Проведено компаративний аналіз ідеологічно-програмових засад і політичного інструментарію визвольних рухів на підставі спільної бази для їхнього порівняння – бездержавного статусу відповідних народів та їхнього прагнення реалізувати своє право на самовизначення і позбутися підневільного становища. Констатовано, що більшість із них були радикальними, застосовували насильство проти політичних опонентів і майже всі формувалися за принципом жорсткої внутрішньої дисципліни та єрархічності. Зазначено, що така типологізація водночас не знімає усіх контраверсійних питань у діяльності українських націоналістів, зокрема пов'язаних з участю членів ОУН та УПА у воєнних злочинах і злочинах проти людяності.

Ключові слова: ОУН, УПА, визвольний рух, колоніалізм, компаративістика.

Історіографія тематики ОУН і УПА за 28 років незалежності України зробила гігантський крок уперед і, за підрахунками фахівців, тільки на початок 2000-х років нараховувала понад 15 тис. наукових публікацій, які, очевидно, вже встигли подвоїтися. Українські історики дослідили найрізноманітніші аспекти проблемного й регіонального плану діяльності українського самостійницького руху 1920–1950-х років, опрацьовано колосальний масив джерел, введено до наукового обігу величезний

пласт фактологічних та емпіричних даних. Однак при цьому розробка і застосування сучасних теоретико-методологічних засад значно поступаються емпіричному рівню досліджень. Зокрема, у науковому дискурсі залишається слабо артикульованим одне з головних питань: яку природу і типологію мав український націоналістичний рух 1920–1950-х років на тлі подібних рухів інших народів Європи та світу?

Попри спробі окремих науковців розширити аналіз діяльності українського націоналістичного руху в загальноєвропейському та загальносвітовому контексті, не звужуючи її значення винятково до рівня України, тим паче лише її західної частини¹, історичні компаративні дослідження з цієї тематики вкрай нечисленні, хоча щодо інших етапів українського національного руху вже наявні певні розробки² й напрацьована певна теоретико-методологічна база³. Проблема ОУН і УПА досі залишається певною «річчю у собі». Серед авторів, які намагалися розширити горизонт дослідження діяльності цих організацій через проведення аналогій і порівнянь із досвідом боротьби інших визвольних та антиколоніальних рухів народів Європи й Азії, можна назвати Анатолія Русначенка⁴, Володимира В'ятровича⁵, Івана Патриляка⁶. При цьому компаративний аналіз перших двох переважно обмежувався синхронним зрізом – порівнянням із діяльністю антикомуністичних та антинацистських рухів резистансу у Прибалтиці, Польщі й Білорусі.

¹ Див., наприклад: Бондаренко К. Наявні тенденції в історіографії УПА. Білі плями у висвітленні історії УПА. *Матеріали «круглого столу» Української Всесвітньої Координаційної Ради з нагоди 60-річчя УПА*. Київ: Альтерпрес, 2002. С. 55.

² Див., наприклад: Винарчук Т. В. Український національний рух в контексті визвольної боротьби народів Центрально-Східної Європи (кін. XIX ст. – 1920 р.): компаративний аналіз: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький державний університет. Запоріжжя, 2002; Каганов Ю. О. Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2009.

³ Винарчук Т. В. Історична компаративістика: специфіка наукових досліджень. *Методологія соціального пізнання: здобутки й проблеми: матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 25 травня 2005 року*. Київ; Запоріжжя: Просвіта, 2005, С. 107–109; Винарчук Т. В. Українська компаративістика у пошуках європейського контексту вітчизняної історії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя: Просвіта, 2002. Вип. XV. С. 35–47; Каганов Ю. О. Історична компаративістика крізь призму філософсько-методологічного погляду. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2010. Вип. XXIX. С. 250–258.

⁴ Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–1950-их рр. Київ: Пульсари, 2002; Русначенко А. Імперія (ї) і національно-визвольні рухи в Центральній і Східній Європі від середини XX століття. *Український визвольний рух*. Львів, 2005. 36. 4. С. 35–42.

⁵ В'ятрович В. Закордонні рейди УПА в контексті реалізації анти тоталітарної національно-демократичної революції народів Центрально-Східної Європи: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец: 07.00.01 «Історія України». Львів, 2003.

⁶ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...». Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939–1960 рр. Львів, 2012; Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940–1942 рр. Київ, 2004. С. 78–81.

З другого боку, серед деяких західних істориків (Химка Іван-Павло (Jon Paul Himka)⁷, Гжегож Россолінські-Лібе (Grzegorz Rossoliński-Liebe)⁸, Франк Гольчевський (Frank Golczewski)⁹, Францішка Брудер (Franziska Bruder)¹⁰, Пер Андерс Рудлінг (Per Anders Rudling)¹¹, Тімоті Снайдер (Timoti Snyder)¹² та ін.) чітко вималювався компаративний дискурс діяльності ОУН і УПА у світлі порівняльного фашизмознавства (*comparative fascist studies*), який активно розвивають окремі наукові школи на Заході¹³. У межах цього підходу виокремлюється концепт загального (родового) фашизму – *generic fascism*¹⁴, що, зокрема, пропонує теоретичну модель для здійснення наукових екстраполяцій та узагальнень, приписування фашистської природи синхронним із режимами Беніто Муссоліні (Benito Mussolini) й Адольфа Гітлера (Adolf Hitler) праворадикальним рухам і політичним системам 1930–1940-х років.

Канадський історик І.-П. Химка, зокрема, виділяє специфічні риси, притаманні для східноєвропейського фашизму (до якого він зараховує ОУН): антисемітизм, антикомунізм та самодисципліна¹⁵. Найбільш комплексно аргументація тези про фашистське спрямування ОУН представлена в біографічній книзі німецького історика Гжегожа Россолінського-Лібе про очільника ОУН Степана Бандеру¹⁶.

⁷ Himka J-P. The Importance of the Situational Element in East Central European Fascism. *East Central Europe*. 2010. Vol. 37. No. 2–3. P. 353–358.

⁸ Rossoliński-Liebe G. The «Ukrainian National Revolution» of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*. 2011. Vol. 12. № 1. P. 83–114; Rossoliński-Liebe G. Celebrating Fascism and War Criminality in Edmonton. The Political Myth and Cult of Stepan Bandera in Multicultural Canada. *Kakanien Revisited*. 2010: 1–16. URL: http://www.academia.edu/401300/Celebrating_Fascism_and_War_Criminality_in_Edmonton._The_Political_Myth_and_Cult_of_Stepan_Bandera_in_Multicultural_Canada.

⁹ Golczewski F. *Deutsche und Ukrainer. 1914–1939*. Paderborn: Schöningh, 2010. S. 571–591.

¹⁰ Bruder F. «Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!» (Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUNL). 1929–1948. Berlin: Metropol, 2007.

¹¹ Rudling P. A. Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of the OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army. *East European Jewish Affairs*. 2006. Vol. 36. № 2. P. 163–189; Rudling P.A. Ющенків фашист: культ Бандери в Україні та Канаді. *Стратії за Бандерою*: статті та есе. Київ: «Граніт-Т», 2010. С. 237–309. Per Anders Rudling. The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*. Pittsburgh: University Center for Russian and East European Studies (Pittsburgh). 2011. P. 1–71; Rudling P. A. OUN, UPA i Holocaust: Tworzenia mitów historycznych – badanie problem. *OUN, UPA, i zagłada ludności żydowskiej na Wołyniu i w Galicji* / red. W. Tokarczuk. Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2014. P. 214–286.

¹² Снайдер Т. Перетворення націй. Польща, Україна, Литва, Білорусь. 1569–1999 / пер. з англ. Київ: Дух і літера, 2012. С. 189–218; Снайдер Т. Фашистський герой у демократичному Києві. *Критика* (Київ). 2010. № 3–4. С. 8.

¹³ Див.: Умланд А. Порівняльне фашизмознавство. *Критика*. 2008. Т. 12. № 7–8(129–130). С. 12–16.

¹⁴ Umland A. Refining the Concept of Generic Fascism/ *European History Quarterly*. 2009. Vol. 39(2). P. 298–309.

¹⁵ Химка Дж. П. О значенні ситуаційного елемента в восточно-центральноевропейском фашизме. *Ab imperio* (Казань) 2010. № 4. С. 108–109.

¹⁶ Rossoliński-Liebe G. *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart, 2014.

Дослідники цього напрямку приділяють велику увагу пошуку виявів тоталітаризму, ксенофобії та антисемітизму в ідеологічно-програмових документах і практичній діяльності ОУН та УПА, впливів фашизму й нацизму на їхню діяльність, досліджують факти причетності останніх до воєнних злочинів та етнічних чисток¹⁷, залишаючи на периферії інші сутнісні аспекти й характеристики українського визвольного руху 1920–1950-х років.

Український історик Олександр Зайцев під впливом цього напрямку історіописання зробив спробу запровадити оригінальну концепцію українського усташизму, або протофашизму. Під останнім він розуміє революційний інтегральний націоналізм, який розвивається за відсутності власної національної держави та прагне її здобуття і втримання всіма доступними засобами, зокрема й терором¹⁸. На думку вченого, історія руху хорватських Усташів демонструє, що за певних умов усташизм може набути форми протофашизму, а в разі здобуття власної держави – створити режим фашистського типу. Так, автор виділяє специфічні риси ОУН як протофашистського руху, який у разі приходу до влади міг реалізувати свій «фашистський потенціал». Однак, на думку О. Зайцева, конфлікт ОУН із німецькою окупаційною владою в 1941–1943 рр. запобіг кристалізації українського фашизму і спонукав революційних націоналістів до ґрунтовної ревізії своєї ідеології¹⁹. Як справедливо зазначає Василь Футала, така постановка проблеми та її вирішення у царині інтелектуальної історії варта уваги, однак не враховує подальшої еволюції самої ОУН і її відносин із Німеччиною²⁰.

Водночас не зрозуміло на підставі чого автор вважає, що досвід хорватських Усташів найбільш показовий і є певним *case study* для введення ідеології та практики

¹⁷ Див., наприклад: John-Paul Himka. The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd. *Canadian Slavonic Papers* (Edmonton). 2011. Vol. LIII. No. 2–4. P. 209–243; Himka J.-P. The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust / Paper prepared for the forty first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boston, 12–15 November 2009. P. 1–28. URL: http://www.academia.edu/1071581/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust; Himka J.-P. Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews during the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors. *The Fate of the European Jews, 1939–1945: Continuity or Contingency* / ed. J. Frankel. New York; Oxford: Oxford University Press, 1997. P. 170–89; Himka J.-P. The Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Police, and the Holocaust / Paper prepared for the Seventh Annual Danyliw Research Seminar on Contemporary Ukraine, 22–22 October 2011. P. 1–23. URL: http://www.academia.edu/1071550/The_Organization_of_Ukrainian_Nationalists_the_Ukrainian_Police_and_the_Holocaust.

¹⁸ Зайцев О. «Інтегральний націоналізм» як теоретична модель дослідження українського націоналістичного руху // Український визвольний рух. Львів, 2011. Зб. 15. С. 24.

¹⁹ Зайцев О. Український інтегральний націоналізм (1920–1930-ті роки). Нариси інтелектуальної історії. Київ: Критика, 2013. С. 308–326; Зайцев О. ОУН і авторитарно-націоналістичні рухи міжвоєнної Європи. *Український історичний журнал* (Київ). 2012. № 1. С. 89–101; Zaitsev O. Fascism or Ustashism? Ukrainian Integral Nationalism in Comparative Perspective, 1920s – 1930s. *Communist and Post-Communist Studies* (Los Angeles) 2015. Vol. 48. № 2–3. P. 183–193; Зайцев О. Идеология и политическая стратегия ОУН до 1939 года: возникновение и эволюция украинского интегрального национализма в межвоенное время. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. Русское издание. № 2. 2016. С. 125–149.

²⁰ Футала В. Відображення історії ОУН 1929–1939 рр. в сучасному українському наративі. *Український визвольний рух*. Львів, 2014. Зб. 19. С. 126–127.

ОУН у порівняльній контекст? Чому, наприклад, для цього не підходить досвід інших підпільних революційних організацій Європи, Азії та Африки? Чому звужує свій компаративний аналіз лише до міжвоєнного періоду, адже ОУН як організована політична сила проіснувала в Україні до середини 1950-х років? Свого часу бандерівці самі відкидали хорватську та словацьку модель маріонеткових держав під покровом Гітлера як неприйнятну в українських умовах. Зокрема, у меморандумі, відправленому від імені Революційного проводу (РП) ОУН під керівництвом С. Бандери в німецьку райхсканцелярію 23 червня 1941 р., зазначено, що для вирішення українського питання немає жодної аналогії. У 1939 р. та 1941 р. в Європі виникли дві держави – відповідно Словаччини й Хорватія. «Не беручи до уваги різницю в площі і кількості населення країн, українська проблема має набагато більше значення, тому що шляхом її вирішення будуть здійснені корінні зміни у політичній та економічній структурі європейського континенту і підняті питання міжконтинентального значення»²¹.

Польський історик Томаш Стрик (Tomasz Stryjek) пішов далі за Олександра Зайцева, зазначаючи, що між 1941 р. та 1944 р. ОУН таки перейшла ту межу, яка відділяла просто авторитарну правницю від фашизму і стала фашистською партією, намагаючись залучити проект незалежної Української держави до планів держав Осі. Натомість у 1944–1945 рр. організація, на його думку, відійшла від фашизму, і до 1991 р. належала до табору авторитарних правих²². Запропонована модель, хоча й виходить за межі хронологічно обмеженої схеми О. Зайцева, пропонує хибну інтерпретацію політичного розвитку ОУН, ігноруючи еволюцію ідеологічно-програмових засад упродовж Другої світової війни. Зокрема, визнаючи дві головні траєкторії розвитку націоналістичних рухів у ХХ ст. – лівицю та правницю, – автор стверджує, що представники першої (здебільша національні рухи в колоніях і на таких залежних територіях, як Індія, Індонезія, Куба, Палестина, Польща й Чехія) пов'язували спосіб організації буття власної нації з ідеєю міжнародної солідарності та соціальної справедливості, натомість представники другої (національно-консервативні рухи в Польщі, Румунії, Угорщині, Хорватії, Україні) поступово тяжіли до фашизму, адже прагнули втілення власної національної держави з конфліктом між націями й ідеєю соціальної ерархії, віддаючи чільну роль національній еліті²³. Однак ще у своєму маніфесті за грудень 1940 р. ОУН під проводом С. Бандери, що на той момент перебувала від впливом авторитарних тенденцій, задекларувала намір створення антибільшовицького фронту поневоленних народів як проєкту міжнародної солідарності національно-визвольних рухів у боротьбі проти імперіалістичної Москви. Програма ОУН, затверджена на III Великому зборі в серпні 1943 р., містила чимало положень про соціальну справедливість. Із другого боку, серед представників національно-визвольних рухів лівого спрямування у країнах «третього світу» були доволі поширені погляди про особливу роль національної еліти («революційної меншості») під час

²¹ Україна в Другій світовій війні. Збірник німецьких архівних документів / упоряд. В. Косик. Львів, 1997. Т. 1. С. 69–70.

²² Стрик Т. Фашизм чи інтегральний націоналізм? ОУН в сучасних публічних дискусіях і в історіографічній та політологічній перспективі. *Україна модерна* (Львів). 2013. № 20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. С. 139–140.

²³ Там само. С.140–141.

боротьби за незалежність (наприклад, так вважав головний ідеолог антиколоніалізму Франц Фанон (Frantz Fanon)).

Беручи на озброєння концепт еліміціонізму американського політолога Денієля Голдгагена (Daniel Goldhagen), Томаш Стриєк помилково відносить до «однозначно фашистського класифікаційного критерію» скоєння членами певної націоналістичної організації масових злочинів, якщо вони були способом досягнення політичної мети, спричинені національною й/або расовою ненавистю і натхнені діяннями гітлерівської Німеччини та муссолінівської Італії²⁴. Відомо, що масові злочини з політичних, національних і расових мотивів здійснювали в різні періоди також антиколоніальні та визвольні рухи народів Африки, Азії і Близького Сходу. Хоча вони не були пов'язані з країнами Вісі, їхні дії не підпадають під означення фашизму. Щобільше, масові злочини проти цивільного населення та інсургентів здійснювали також і колоніальні держави, які боролися проти цих рухів. Чому причетність ОУН та УПА до воєнних злочинів, зокрема в контексті українсько-польського конфлікту, повинна трактуватися як ознака фашизму, а дії АК (Армії Крайової) і польських парамілітарних формувань як «відплатні акції»? Загалом модель Т. Стриєка принципово не виходить за межі концепту родового фашизму і, на мою думку, не здатна належно пояснити всі етапи еволюції ОУН, зводячи феномен останньої винятково до продукту авторитаризму та фашизму й заперечуючи її антиколоніальні характеристики.

На моє переконання, розглядаючи фашизм як глобальний феномен модерної епохи та використовуючи його для позначення інших праворадикальних ідеологій і політичних утворень, науковці релятивізують саме явище фашизму, що перетворює його швидше на штамп й інструмент політичних технологій, а не пізнавальний науковий метод. Як справедливо зазначає О. Зайцев, коли ми стверджуємо, що той чи той політичний рух був фашистським, то не розкриваємо його «справжньої» природи, а просто використовуємо обрану типологічну схему, щоб поставити досліджуваний рух у компаративний контекст²⁵.

З огляду на викладене, виважене застосування історико-порівняльного методу в дослідженнях історії українського самостійницького руху вкрай важливе у сучасній історіографії. Без цього неможливо з'ясувати, чим був історичний феномен українського націоналізму в його співвідношенні з націоналізмами інших народів. Поряд із цим порівняння з досвідом інших народів сприяє не тільки повноцінному входженню української історії в європейський та світовий контекст, але і її більш глибокій інтерпретації, подоланню концепції про унікальність та винятковість, деміфологізації історії України загалом²⁶. Як зазначав один із прихильників цього напрямку в українській історіографії Вадим Ададуrow: «Важливо розглядати ті чи інші явища української історії як невід'ємну частину загальноєвропейських процесів, не як відблиск, а зумовлену специфікою того чи іншого регіону, адаптацію універсального явища, особливість якої обумовлюється як дією географічних, біологічних, історичних факторів локального характеру, так і неоднозначним досвідом позарегіональних,

²⁴ Стриєк Т. Фашизм чи інтегральний націоналізм?.. С. 144.

²⁵ Zaitsev O. De-mythologizing Bandera: Towards a Scholarly History of the Ukrainian Nationalist Movement. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*. 2015. Vol. 1. No 2. P. 413.

²⁶ Каганов Ю. О. Опозиційний рух в Україні і країнах Центрально-Східної Європи (1980-ті – 1991 рр.): компаративний аналіз: автореф. дис ... канд. іст. наук. Запоріжжя, 2009. С. 24.

універсальних культурних обмінів. Наприклад, для того, щоб дослідити інтегральний націоналізм, необхідно зруйнувати доволі міцну у нашій історичній свідомості тезу про особливий характер українського різновиду цього явища»²⁷.

Історико-порівняльний метод дає можливість виокремити загальні та спільні риси в розвитку країн і народів, які перебувають на одному стадіальному рівні розвитку. Застосування історичної компаративістики можливе лише за наявності спільної бази, однотипності явищ порівнюваних одиниць. На моє переконання, попри очевидні впливи фашизму та націонал-соціалізму на ідеологію і програму ОУН у 1930-х – на початку 1940-х років український націоналістичний рух не можна типологічно заархівувати до фашистського й розглядати в межах концепту *generic fascism*.

Мета цієї статті – вести проблему діяльності ОУН і УПА до ширшого порівняльного контексту із застосуванням теорії антиколоніалізму та компаративного методу.

ОУН постала та розгорнула діяльність у період становлення фашистського руху у Європі, коли континент ще не знав масштабних злочинів ні фашистського уряду Муссоліні, ні націонал-соціалістичного режиму Гітлера. Діячі ОУН, як і інші європейські політики 1930-х років, захоплювалися успіхами цих режимів (швидким оздоровленням економіки, консолідацією суспільства, відродженням військової могутності). Однак вони захоплювалися і тим, як спритно більшовики здійснили революцію й утримали свою нову форму державності (на відміну від діячів доби Української Народної Республіки (УНР)), а також ірландцями, які вибороли частину незалежності від могутньої Британської імперії, фінами, поляками, балтійськими народами, які зуміли утвердити свої держави після 1918 р.²⁸

Найбільш влучно різницю між українським націоналізмом і фашизмом ще в 1920-х роках сформулював Євген Онацький, який у «Листах з Італії» наголошував: «Італійський фашизм завжди мав свою державу, яку потрібно було тільки підперти, підремонтувати, змурувати нові фундаменти, встановити повибивані вікна, підфарбувати стіни і гарно їх перебудувати. Перед молодим українським націоналізмом стоїть цілковито інше завдання: він має спершу здобути свою державу, служити якнайшвидшому і найщасливішому її народженню й твердою рукою підтримати, тоді коли вона почне спинатися на власні, ще слабенькі, ноги. Фашизм є націоналізмом державного народу, який вороже ставиться до будь-яких незалежницьких рухів та готовий всіх і все принести в жертву культу своєї вже створеної держави. Український націоналізм є, навпаки, націоналізмом народу недержавного, який живе тільки незалежницькими прагненнями і готовий принести в жертву всіх і все заради зруйнування тих держав, що не дають йому жити»²⁹.

Найближчих родичів українського націоналізму, на думку Івана Лисяка-Рудницького, треба шукати не в німецькому нацизмі чи італійському фашизмі, які були продуктами індустріальних, урбанізованих суспільств, а швидше серед радикальних

²⁷ Ададуров В. Вписування української історії в європейський контекст і його методологічні застави. Текст промови, виголошеної на випускних урочистостях студентів-магістрів історичної програми Гуманітарного факультету УКУ. Львів: УКУ, 2013. С. 28.

²⁸ Україна модерна. 2013. № 20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. С. 30–31.

²⁹ Онацький Є. Листи з Італії. Деяко про фашизм. *Розбудова нації* (Прага). 1928. № 3. С. 95.

націоналістичних рухів в аграрних, економічно відсталих, традиціоналістських народах Східної і Центральної Європи³⁰.

Визнаючи, що ОУН мала багато спільного з італійським фашизмом та німецьким націонал-соціалізмом у світогляді, ідеології й інколи політичній практиці, український дослідник Григорій Касьянов вважав, що ОУН не можна зараховувати ні до фашизму, ні до націонал-соціалізму (які, зрештою, були самостійними історичними явищами) й ототожнювати їх. Автор стверджував, що, беручи до уваги певний набір зовнішніх і функціональних ознак у певний період існування організації (наприклад, культ вождя, прагнення монопартійної диктатури, побудова чіткої партійної єрархії, культ дії, надання ідеології рис релігійного світогляду тощо), то з неменшим успіхом можна ототожнювати ОУН, наприклад, з ідеологією та практикою радянського тоталітаризму 1930-х років чи з фундаменталістськими релігійними течіями³¹.

Сучасні наукові дискусії про природу та типологію українського націоналізму надмірно сконцентровані на ідеологічно-світоглядних вимірах цього явища³², відтісняючи на другий план розгляд його як суспільного руху (феномена) й інструменту соціальної мобілізації. Суто «ідеологічний» підхід до проблеми має, на мою думку, обмежений пізнавальний потенціал, особливо зважаючи на те, що націоналізм ніколи не існує «в чистому вигляді» – завжди охоплює елементи інших соціальних та політичних доктрин. Адже сама ідеологія націоналізму, наприклад, автоматично не дає відповіді на запитання про майбутній соціально-економічний лад і політичну систему, а зосереджується радше на досягненні або утриманні «автономії, єдності та ідентичності» населення, яке вважається «нацією»³³.

Щобільше, ідеологія та програмні засади ОУН не були сталими, а динамічно розвивалися й еволюціонували від захоплення авторитарними та тоталітарними моделями до демократичного повороту, закріпленого на III Надзвичайному зборі ОУН у серпні 1943 р. Відтак, трактувати ідеологічні настанови ОУН як фашистські (або протофашистські) можна з таким самим успіхом, як і марксистські чи соціал-демократичні (у її програмі були положення про колективну власність на засоби виробництва та низка соціалістичних пунктів³⁴), або ліберальні (зважаючи на проголошене ще в

³⁰ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. *Історичні есе*. Київ: Основа, 1994. Т. 2. С. 251.

³¹ Касьянов Г. До питання про ідеологію ОУН: Аналітичний огляд. Київ, 2003. С. 25.

³² Див.: Стрик Т. Фашизм чи інтегральний націоналізм? ОУН в сучасних публічних дискусіях і в історіографічній та політологічній перспективі. *Україна модерна*. 2013. № 20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. С. 123–150.

³³ Anthony D. Smith. *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Second edition. Cambridge: Polity, 2010. S. 9.

³⁴ Погляди лідерів ОУН на вирішення робітничого питання, індустріалізацію та розвиток нових технологій були дуже подібні до повоєнної програми європейських соціал-демократів. Загалом економічна платформа українських націоналістів залишалася практичною незмінною від моменту створення ОУН у 1929 р. В її основі лежали ідеї німецького економіста Фрідріха Ліста про «економічний націоналізм», що пропонував третій шлях між марксизмом і капіталістичною системою, маючи на меті захистити національного виробника та підготувати його до світової конкуренції на засадах вільного ринку. Шляхом «економічного націоналізму» свого часу пройшли такі країни, як США, Німеччина, Франція, Італія, Чехословаччина й Польща. Економічний націоналізм передбачав політику, в якій допускалося використання елементів класичного

1940 р. бандерівською фракцією гасло «Свобода народам! Свобода людині!» й закріплення основних положень про права людини і громадянина у програмі ОУН(СД) у серпні 1943 р.)³⁵.

Як стверджує американський політолог та історик Олександр Мотиль, націоналісти й націоналістичні рухи завжди виявляли подиву гідну політичну гнучкість, демонструючи готовність змінювати свою політичну ідеологію там і тоді, де і коли цього вимагали обставини. Їхня ідеологія завжди принципово байдуже ставиться до виду режиму чи політичної системи, що виникає в новоствореній державі. Саме в існуванні країни автор вбачає засадничу різницю між фашизмом та націоналізмом. Перший він визначає як вид режиму, політичної системи або держави, який виникає у вже сформованих унаслідок прагнення змінити наявні не-фашистські режими на фашистські, а другий – як ідеологію або рух, групу чи організацію, що виправдовує та підтримує національне визволення і створення національної держави для якоїсь певної нації. Відтак, дослідник вважає за доцільніше порівнювати ОУН з іншими національно-визвольними рухами (американськими революціонерами 1776 р., Організацією визволення Палестини, алжирським чи в'єтнамським Фронтом національного визволення, Ірландською республіканською армією, Усташами тощо), ніж із фашистськими державами чи рухами (італійський фашизм, німецький нацизм, «Залізна гвардія», «Схрещені стріли» тощо)³⁶.

Виходячи з цього, ідеологія чи політична програма не може виступати маркером для визначення типології і природи українського націоналістичного руху. Такими можуть бути лише його мета та завдання – боротьба за незалежність, подолання наслідків чужоземного панування і колоніалізму, створення національної держави, а вони залишалися незмінними на всіх етапах розвитку ОУН. Незважаючи на широкий діапазон національно-визвольних рухів із погляду історичного контексту, соціальної бази, стратегії та конкретних завдань, спільна об'єднувальна риса для них – це боротьба за визволення від іноземного панування і зв'язок із націєтворчими процесами.

капіталізму та принципів вільного ринку, з одного боку, і захисних методів та державного регулювання окремих сфер господарського життя в інтересах нації – з другого (див.: Панченко В. Економічна стратегія ОУН 1920–1950-ті: розробка та реалізація. Київ, 2011. 80 с.). Оунівські теоретики вважали ефективне й самодостатнє функціонування економіки другою після національного суверенітету умовою успішного існування нації. Вони оголошували національну революцію також соціальною, вважаючи неприпустимою експлуатацію людини капіталом (Рибак А. І. Українська держава у планах ОУН (1939-й – 1950-ті роки). Острог, 2007. С. 201–203).

³⁵ У поглядах на державне будівництво ОУН пройшла еволюцію від доктрини націократичної держави з авторитарним політичним режимом, винятковою роллю ОУН у суспільстві, запереченням загальних виборів і суспільної рівності людей, дискримінації національних меншин до концепції «поміркованого» демократичного політичного устрою на засадах багатопартійності, загальних, прямих виборів, поділом влади на три гілки, місцевим самоврядуванням, дотримання усіх прав і свобод громадян та нацменшин з боку держави тощо. Наріжним каменем концепції державотворення українських націоналістів була ідея суверенного існування нації у власній державі на своїй етнічній території (детальніше див.: Рибак А. І. Українська держава у планах ОУН... 224 с.).

³⁶ Мотиль О. Який зв'язок між фашизмом і націоналізмом (якщо він узагалі існує?). *Україна модерна*. 2013. № 20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. 2013. С. 26–29.

Про обмеженість «ідеологічного» методу під час здійснення компаративного аналізу націоналізмів говорив ще в середині 1960-х років американський дослідник Констянтин Сіммонс-Сімонолевич (Konstantin Symmons-Symonolewicz). Він, зокрема, поділяв усі форми націоналізму на дві великі категорії: 1) більшості, яка утримує політичну владу на відповідній території (фашизм і нацизм тут як найбільш наочні приклади, хоча націоналізм у них виступав лише одним з елементів); 2) поневолених народів, які змагаються за політичну та культурну емансипацію. Якщо в першому випадку націоналізм виникає внаслідок міжнародної політики (конфлікти через кордони, політичне й економічне суперництво, воєнні поразки тощо), то у другому – йдеться про реакцію на підневільне становище, відмову в доступі до політичного та культурного самовираження і насадження ворожого правління чи звичаїв. Саме другу категорію автор вважав справжнім націоналістичним рухом, у сенсі суспільного, мета якого – національне визволення. Дослідник стверджував, що «націоналізм є ані хорошим, ані поганим, ані ліберальним, ані неліберальним, ані демократичним, ані антидемократичним, а як рух являється серією етапів у боротьбі певної солідарної групи за самовираження». Згідно з класифікацією К. Сіммонса-Сімонолевича, український націоналізм належить до категорії визвольного з підкатегоріями відновлювального та відроджувального рухів (прагнув, з одного боку, відновити втрачену національну державність, а з другого – відродити соціальну структуру й історичну традицію української нації)³⁷.

Український націоналістичний рух, який зародився у міжвоєнний період, мав чимало спільних рис, притаманних багатьом національно-визвольним рухам бездержавних народів Європи, Азії, Африки й Латинської Америки, чію тяглість можна простежити від часів формування модерних націй у XIX ст. до антиколоніальної боротьби у країнах «третього світу» у другій половині XX ст. Попри надзвичайну строкатість визвольних рухів із погляду історичного контексту, соціальної бази, ідеології, стратегії, конкретних завдань, тривалості спільною базою для їхнього порівняння виступає бездержавний статус цих народів, прагнення реалізувати своє право на самовизначення та позбутися підневільного становища. Всі вони представляють різні типи розвитку процесу боротьби за визволення, які мають і загальні, і особливі, специфічні, риси.

Зароджуючись в умовах польського панування на західноукраїнських землях у міжвоєнний період, УВО (Українська військова організація) та ОУН опирались на попередній досвід діяльності таємних революційних організацій бездержавних націй у XIX – на початку XX ст. ОУН не була класичною партією парламентського зразка, а виникла як політичний рух із власною оригінальною ідеологією та методами боротьби. Сама модель конспіративної організації наслідувала діяльність таємних товариств балканських народів, які боролися за воз'єднання своїх земель і звільнення від османського та габсбурзького панування. Серед історичних аналогів ОУН можна згадати грецьку «Філікі Етерію», болгарські комітети, Внутрішню македонську революційну організацію (ВМРО), Призрінську лігу та Комітет визволення Албанії, сербські «Чорну руку» та «Народну оборону».

Поряд із цим можна також провести історичну паралель із діяльністю ірландських таємних національно-визвольних організацій, які мали тривалий досвід боротьби проти британської колоніальної адміністрації за національні права Ірландії

³⁷ Symmons-Symonolewicz K. *Nationalist Movements: An Attempt at a Comparative Typology. Comparative Studies in Society and History* (Cambridge). 1965. Vol. 7. № 2. P. 221–230.

з кінця XVIII ст.: «Об'єднанні ірландці», «Молода Ірландія», рух феніїв, Ірландське республіканське братство. Для більшості з них були притаманні: наявність чіткої єрархічної організаційної структури, власної символіки, ритуалів посвят, клятв³⁸, суворой конспірації, військової дисципліни, орієнтації на підпільні та партизанські методи боротьби, підготовку повстань, застосування терористичних засобів боротьби проти чиновників ворожих адміністрацій. У лавах революційних організацій гуртувалася радикально налаштована молодь, представники інтелігенції, селяни та військові.

Про те, що діячі УВО й ОУН уважно вивчали визвольний і державотворчий досвід інших народів та надихалися їхніми прикладами, свідчать, зокрема, матеріали публікацій в офіційних органах УВО й ПУН (Проводу українських націоналістів) – часописі «Сурма» (1927–1934) та газеті «Розбудова нації» (1928–1934). Увагу діячів українського націоналістичного руху привертала не тільки народи Європи, зокрема чехи, поляки, литовці, латвійці, естонці, фіни, росіяни, македонці, греки, грузини, вірмени, італійці й ірландці, але і Північної Америки та Азії³⁹. У центрі уваги

³⁸ Порівняй присяги членів сербської «Чорної руки», ОУН, Ірландського республіканського братства та ВМРО:

Присяга члена сербської революційної організації «Об'єднання або смерть» («Чорна рука»): «Я ..., вступаючи до лав організації “Об'єднання або смерть”, клянусь сонцем, яке мене зігріває, та землею, яка мене годує, Богом та кров'ю моїх предків, своєю честю та всім своїм життям від цього моменту і аж до смерті, що я вірно служитиму меті організації і буду завжди готовим піти задля цього на будь-які жертви. Клянусь Богом, честю і своїм життям, що заберу із собою в могилу всі таємниці організації. Нехай Бог та мої товариші судять мене, якщо я свідомо або ненавмисно порушу цю клятву вірності або не зможу її виконати».

Присяга члена ОУН: «Прирікаю і зобов'язуюся перед Богом, перед українським народом – перед власним сумлінням, як член Революційної ОУН – працювати й боротися за Українську Самостійну Соборну Державу, за здійснення ідей і Програм ОУН, для добра й величі України, українського народу, людини, а через це – для добра всього людства. Прирікаю в тій праці й боротьбі віддати свої сили для всього, що вона вимагає в кожную хвилину, і, як треба, своє життя. Зобов'язуюся точно і совісно сповняти всі обов'язки члена ОУН та виконувати всі її накази й доручення. Так мені, Боже, допоможи».

Присяга члена Ірландського республіканського братства: «Перед лицем Всемогутнього Бога, я (ім'я та прізвище) урочисто клянусь й прирікаю, що ризикуючи всім, навіть своїм життям, буду робити все можливе, щоб зробити Ірландію незалежною та демократичною республікою, що буду беззастережно слухатися свого проводу у всьому, що не суперечить законам моралі, та зберігати всі таємниці товариства. Хай допоможе мені Бог, Амінь».

Присяга члена Внутрішньої македонської революційної організації: «Присягаю перед Богом та Святим Хрестом бути відданим нашому гаслу «Свобода або смерть», в іншому випадку нехай я буду покараний цією зброєю, на якій присягаю».

³⁹ Карліс Кальнінш. Латвія. *Розбудова нації* (Берлін). 1928. Ч. 6. С. 223–229; Шальцінос М. Здобутки литовської республіки за перше десятиліття незалежності. *Розбудова нації*. 1929. Ч. 5(17). С. 150–152; Ф.Ш. Визвольні змагання Ірландії. *Розбудова нації*. 1933. Ч. 5–6. С. 123–129; Кожевників П. Корейці. *Розбудова нації*. 1928. Ч. 1. С. 15; Есад Бей. Азербейджанська республіка. *Розбудова нації*. 1928. Ч. 5. С. 177–180; Дещо про провокацію. *Сурма* (Прага). 1928. Ч. 1. С. 5–6; 3 визвольної боротьби Фінляндії. *Сурма*. 1928. Ч. 4. С. 7–8; Фінляндія. *Сурма*. 1929. Ч. 1. С. 2–3; *Сурма*. 1929. Ч. 2–3. С. 5–6; *Сурма*. 1929. Ч. 4. С. 3–4; *Сурма*. 1929. Ч. 5–6. С. 4; *Сурма*. 1929. Ч. 7. С. 4–5; *Сурма*. 1929. Ч. 8. С. 3–5; *Сурма*. 1929. Ч. 9. С. 4–6; *Сурма*. 1929. Ч. 10. С. 3–4; *Сурма*. 1929. Ч. 11. С. 3–5; *Сурма*. 1929. Ч. 12. С. 7–9; *Сурма*. 1930. Ч. 1–2. С. 4–5; *Сурма*. 1930. Ч. 3.

українських революціонерів були тактика й методи підпільної боротьби, способи здійснення терористичних і саботажних актів, конспірація, пропаганда, поведження на допитах, перебування у в'язницях та таборах тощо.

Особливо захоплювала визвольна боротьба ірландців, які в 1921 р. досягли політичної свободи від Лондона. «Історія геройської Ірландії – це незглибима керница наук, примірів і досвіду для кожного народу, який бореться за свою державність. Вона вчить нас, що тільки силою духа і силою зброї може поневолений нарід добути собі волю», – писав часопис «Сурма»⁴⁰, який у 1927–1928 рр. присвятив ірландському питанню цілий цикл статей⁴¹. Говорячи про події в Ірландії, невідомий автор із неприхованим запалом описував образ ірландського революціонера, що певно мав слугувати взірцем для наслідування в українському контексті: «Це люди віри, люди не зимного рахунку, але фанатики, люди, що вірять у перемогу правди над силою. Це люди самопожертви, які не знають, що це особисте щастя – дім, родина, спокійне життя. Це справжні лицарі абсурду; це люди, що вірять, що справді можна мур перебити головою. Це люди, що будуть та хочуть бути погноєм для нового життя нації. Це люди Сінн-Фейн. Поставити справу Ірландії у всю широчінь перед світом і вийти з англійського смітника – це була ціль Сінн-Фейн»⁴².

Перемога маленької Ірландії над могутньою Британською імперією спричинила подив і захват не тільки в середовищі українських націоналістів. У міжвоєнний період багато представників української інтелігенції у Східній Галичині розглядали ірландський визвольний рух як рольову модель для наслідування недержавними народами. Водночас лунали також певні застереження щодо можливості прямого копіювання ірландського досвіду на українському ґрунті⁴³.

Чи не найбільш наближеною до українських історичних реалій була діяльність польських національно-визвольних підпільних організацій ХІХ – початку ХХ ст. (Патріотичне товариство, Польське демократичне товариство, Об'єднання польського народу, Загальна конфедерація польської нації, Народна ліга, Польська військова організація), які в різні періоди діяльності створювали свої організаційні структури на західноукраїнських землях. Саме польський досвід неабияк вплинув на формування засад українського підпілля у 1920–1930-х роках.

Наприкінці 1920-х років підпільне видання УВО «Сурма» вмістило цілий цикл статей про польський досвід визвольної боротьби, головними героями яких були державні

С. 3–4; Дещо про тактику визвольної боротьби. *Сурма*. 1928. Ч. 5. С. 3–5; Як російські революціонери тікали з в'язниць. *Сурма*. 1928. Жовтень. С. 2–3; Життя російських революціонерів на засланні й у сибірських каторгах. *Сурма*. 1928. Ч. 7. С. 2–3; Війна імпровізованими військами. Там само. С. 3–5; Легіони. *Сурма*. 1928. Листопад. С. 2–3; Македонці. *Сурма*. 1932. Ч. 10–11. С. 2–5; Геройська Грузія. *Сурма*. 1930. Ч. 5. С. 2–3.

⁴⁰ Революційний рух Ірландії. *Сурма*. 1927. № 2. С. 4.

⁴¹ Див.: *Сурма*. 1927. Ч. 3. С. 4–5; *Сурма*. 1927. Ч. 4. С. 6–7; *Сурма*. 1927. Ч. 5. С. 2–3; *Сурма*. 1928. Ч. 2. С. 5–6; *Сурма*. 1928. Ч. 3. С. 3–4; *Сурма*. 1928. Вересень–серпень. С. 2–3; *Сурма*. 1929. Ч. 5–6. С. 2–3.

⁴² Ф.Ш. Визвольні змагання Ірландії. *Розбудова нації*. 1933. Ч. 5–6. С. 126.

⁴³ Детальніше див.: Шукалович А. Ірландська модель державотворення: критерії успіху ірландців очима українців Східної Галичини. *Історична панорама: зб. наук. статей*. Чернівці, 2015. Вип. 20. С. 81–94.

очільники – колишні революціонери. Ось перелік деяких назв: «Як Пілсудський організував атентат на варшавського генерал-губернатора Скалона?», «Як Пілсудський карав провокаторів?», «Як Пілсудський переводив експропріації?», «Як польські боєвики вбили шефа царської жандармерії»⁴⁴ тощо. В одній зі статей автори пояснювали свій намір: «Коли ми часто згадуємо про акцію польських боєвиків, то не робимо цього, щоб їх величати. Польська конспірація користувалась революційним досвідом других народів і примінювала його до свого ґрунту. А тому акти польського терору подаємо до відома з метою, щоб можна порівнювати наш рух з польським революційним рухом і також, як доказ, що тільки боротьба веде до наміченої цілі»⁴⁵. Мемуари польських революціонерів, які боролися проти царського режиму за незалежність Польщі, були улюбленим читвом українських націоналістів у польських тюрмах. Під час судових процесів проти заарештованих оунівців адвокати не раз зверталися до лави присяжних з апеляціями про подібний досвід боротьби поляків проти царату на початку ХХ ст.⁴⁶.

Застосування у міжвоєнний період індивідуального терору УВО й ОУН проти представників польської адміністрації, поліції та осіб, що співпрацювали з ними, проведення актів саботажу (підпалів майна, руйнування телеграфних і телефонних сполучень), диверсій на комунікаціях, підкладення бомб й експропріації майна державних установ (т. зв. ексів), нападів на військові та цивільні об'єкти – доволі поширена тактика, прийнята на озброєння в діяльності низки революційних антиурядових організацій у новітній час. Тут можна назвати російських народників, есерів, більшовиків, анархістів, польських соціалістів у Російській імперії, хорватських Усташів у Югославії, Внутрішню македонську революційну організацію на Балканах, В'єтнамську націоналістичну партію в Індокитаї, Ірландську республіканську армію на Британських островах, єврейську підпільну організацію «Іргун» у Палестині. Терор в українському випадку був не самоціллю, а лише засобом політичної боротьби. ОУН не переоцінювала й не абсолютизувала індивідуальний терор і стверджувала, що шлях до самостійної України прокладуть тільки загальні дії мас, українська національна революція⁴⁷. Цим вона, наприклад, відрізнялася від групи «Народної волі» та партії есерів у царській Росії.

Спроби ОУН залучити іноземну силу – Німеччину – до вирішення «українського питання» напередодні та на початковому етапі Другої світової війни теж не

⁴⁴ Сурма. 1928. Ч. 1. С. 3–4; Сурма. 1928. Ч. 2. С. 3–5; Сурма. 1928. Ч. 4. С. 2–3; Сурма. 1929. Ч. 2–3. С. 2–3.

⁴⁵ Як польські боєвики вбили шефа царської жандармерії Сурма. 1929. Ч. 2–3. С. 2.

⁴⁶ Липовецький С. «Борці за незалежність» проти «борців за незалежність». URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/27/114519/>

⁴⁷ Реагуючи на критику УВО щодо використання індивідуального терору як «неморального» засобу політичної боротьби, часопис «Сурма» в 1927 р. писав: «Ми є далекі від одностороннього возвеличування терору, від ілюзій та надто оптимістичних надій в його єдиноспасаемість. Не хочемо також, щоб він становив щось в собі замкненого, що одиноко ціхувало б цілу нашу визвольну боротьбу проти Польщі. Для нас являється індивідуальний терор лише частиною і то помічною частиною цієї ж боротьби, він тісно мусить в'язатися з іншими засобами нашої боротьби і тим самим бути зв'язаним в цілу систему відпору. Тому не прив'язуємо індивідуальному теророві того значіння, яке ми прив'язуємо підготовці до збройного загального виступу й тому не вкладаємо цілої нашої енергії для виконання поодиноких терористичних актів» (Роля індивідуального терору в підпольній боротьбі. Сурма. 1927. Ч. 3. С. 3–4).

були ініціативою, що виросла винятково на українському ґрунті. До пошуку союзників у таборі ворогів держав-поневолювачів вдавалися у різні історичні періоди національно-визвольні рухи й організації багатьох бездержавних народів. Тут можна навести приклад ірландців, які неодноразово шукали зовнішньої підтримки в боротьбі проти емансипації Лондона поза межами британських островів (у наполеонівській Франції під час антибританського повстання в Уексфордї 1798 р., у Німеччині під час Пасхального повстання 1916 р. та США під час війни за незалежність 1919–1921 рр.). Або ж звернутися до ближчого польського досвіду: Юзеф Пілсудський (Józef Piłsudski) й очолювана ним революційна фракція Польська партія соціалістична (ППС) від початку Першої світової війни до 1917 р. робили ставку на Німеччину та Центральні країни у відродженні незалежності Польщі, а згодом опинилися в таборі переможців. У роки Другої світової війни лідери багатьох національно-визвольних рухів азійських народів шукали зовнішньої підтримки в милітаристській Японії на протипагу європейським колонізаторам⁴⁸. Антикомуністичні підпільні рухи балтійських народів, що боролися проти радянської окупації в 1940–1941 рр., розраховували, як і українські самостійники, використати напад Німеччини на Радянський Союз для підняття збройного повстання та відновлення незалежності власних держав.

У цьому контексті, співпраця ОУН із Німеччиною у формуванні легіону Сушка та Дружини українських націоналістів (ДУН) як ядра майбутньої української армії виходила з аналогічного досвіду поляків, чехів і фінів під час Першої світової війни. Останні з успіхом використали свої національні підрозділи у складі армій протиборчих союзів (Антанти й Четвертого союзу) для створення регулярних армій і відродження національних держав після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій.

Можна також говорити і про національно-визвольні рухи як самостійних «нелегітимних акторів» міжнародної політики, що дотримувалися власних зовнішньополітичних орієнтирів та розрахунків залежно від зміни розстановки сил на геополітичній «шахматній дошці». Український самостійницький рух у цьому не виняток, і він був змушений визначатись у своїй зовнішньополітичній, орієнтації.

Завдяки розгортанню збройної боротьби УПА проти німців і їхніх союзників у 1943–1944 рр. на території Західної та Правобережної України український самостійницький рух став невід’ємною частиною загальноєвропейського антинацистського руху Опору у Другій світовій війні. Однак, на відміну від інших європейських рухів резистансу, його природа й завдання більш складні та багатовекторні.

Антигітлерівські рухи Опору в Західній, Центральній і Південній Європі виникли в результаті окупації Німеччиною та її союзниками країн континенту та запровадження на їх території людиноненависницького нацистського режиму. Одні з них опиралися на підтримку національних урядів у вигнанні та матеріально-фінансову й політичну допомогу з боку західних союзників («Вільної Франції» Шарля де Голля (Charles de Gaulle), АК у Польщі, «Югославських військ на батьківщині» Драже Михайловича (Dragoljub-Dražica Mihailović), Національної республіканської грецької ліги (EDES) Наполеона Зерваса (Ναπολέων Ζέρβας), пробенешівських підпільних організацій у Чехословаччині тощо). Їх головне вістря спрямовувалося проти німецької

⁴⁸ Див.: Майоров М. Азійське віддзеркалення українського визвольного руху під час Другої світової війни. URL: <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-azijske-viddzerkalennya-ukrayinskogo-vizvolno-gu-rohu-pid-chas-drugoyi-svitovoyi-vijni.html>

окупації за відновлення суверенного державного статусу власних народів. Водночас комуністичний рух Опору в Європі, організований і спонсорований Кремлем, був не тільки чинником антинімецької збройної боротьби поза лінією фронту, а й потужним знаряддям утвердження комуністичних режимів у повоєнному світі. Національно-визвольна армія Югославії (НВАЮ), Національно-визвольна армія Греції (ELAS), Народно-визвольна повстанська армія (НВПА) у Болгарії, Народна армія (Armia Ludowa) в Польщі, Рух національного визволення (LNC) в Албанії, комуністичні рухи Опору в Італії, Франції та Бельгії працювали не тільки на повалення фашизму, а й на поширення світової комуністичної революції.

Особливою рисою УПА було те, що вона, на відміну від інших аналогічних синхронних рухів Опору в Європі, виникла на основі високої організованості населення, звідки черпала всі свої сили та ресурси. Якщо радянський партизанський рух та інші комуністичні рухи Опору фінансувалися, матеріально і кадрово забезпечувалися Кремлем, а національні резистансу на кшталт АК, «Вільної Франції» Шарля де Голля чи «Югославських військ на батьківщині» Драже Міхайловіча підтримувалися своїми еміграційними урядами в Лондоні та західними альянтіями, то УПА виникла цілком на власному ґрунті. Не маючи системного матеріального, кадрового та фінансового забезпечення, за доволі короткий період вона змогла не тільки розбудувати свою структуру, розгорнути бойові загони, налагодити матеріальне забезпечення та підготовку кадрів, а й чинити найтриваліший у Центрально-Східній Європі збройний опір сталінській імперії. Так, УПА стала єдиною повстансько-партизанською формацією в період війни, яка виникла без будь-якої зовнішньої підтримки й опиралася у діяльності винятково на допомогу місцевого населення та сили організованого націоналістичного підпілля.

З другого боку, боротьба УПА в роки війни була не лише виявом загальноєвропейського антинацистського руху Опору, а й одним з етапів українського визвольного руху (в його національних і соціальних формах) за здобуття Української незалежної держави та водночас різновидом антиколоніального збройного руху бездержавної нації. Від моменту формування антинімецький фронт у діяльності УПА був одним із головних, однак не визначальним. Бої та збройні акції українських повстанців проти німців спрямовані на перешкоджання нацистському колоніальному визиску України та її господарському пограбуванню, звільнення від окупаційного адміністративного апарату цілих територій. Водночас стратегічним завданням, яке визначало дії УПА на завершальному етапі Другої світової війни, було, з одного боку, не допустити повернення радянської влади в Україну, а з другого – протидіяти намаганням польського підпілля та еміграційного уряду відновити польський режим на західноукраїнських землях.

Водночас наріжним ідейним постулатом боротьби УПА була широка антиімперіалістична боротьба проти двох тоталітарних імперій – нацистської Німеччини та сталінського Радянського Союзу. Шлях до повалення цих держав-«монстрів» вбачався у скоординованій боротьбі поневолених народів за свою самостійність проти будь-яких форм іноземної залежності. До цієї боротьби українські повстанці закликали приєднатись усі народи Європи й Азії з метою визволення їх від колоніального визиску та поневолення, побудови нової кооперативної моделі міжнародних відносин, яка би ґрунтувалася на співпраці між незалежними державами, створеними на основі етнічних кордонів. Оунівці активно виступали на захист національних і соціальних прав усіх поневолених народів світу, розгорнувши цим конструктивну

критику системи імперіалізму та колоніалізму у світі. Реалізуючи стратегію на повалення радянської імперії шляхом національних революцій народів СРСР, діячі українського визвольного руху, очевидно, усвідомлювали, що імперії зазнають краху тоді, коли периферії починають взаємодіяти між собою⁴⁹.

Постання на початку 1943 р. УПА та боротьба її бойових відділів аж до остаточного згортання за наказом УГВР (Української головної визвольної ради) у вересні 1949-го були якісно новим етапом в історії українського визвольного руху, у якому поєднувалися національні та соціальні завдання, антиколоніальна й антитоталітарна боротьба проти двох імперій-тиранів: сталінського СРСР та нацистської Німеччини. До лісу йшли, з одного боку, ті, хто був національно свідомим і хотів відновлення незалежності України, а з другого – ті, хто виступав проти безмежного свавілля окупантів, прагнув соціальної й економічної свободи, обстоював людські права. Саме залучення до складу УПА вихідців із багатьох регіонів України, представників різних соціальних прошарків і політичних угруповань, національних меншин та іноземців значно розширили горизонти та завдання українського визвольного руху. Останній став більше орієнтуватися на розгортання демократичних антитоталітарних революцій серед народів Радянського Союзу, у чому вбачав єдиний ефективний шлях до повалення сталінської імперії і відновлення на її руїнах незалежної України та держав інших поневолених народів, набувши відтак типових антиколоніальних рис.

Зважаючи на це, пошук історичних паралелей у діяльності українського національного резистансу в роки Другої світової війни треба шукати не так у західно-європейських рухах Опору, як в антиколоніальній національно-визвольній боротьбі бездержавних народів Азії та Африки.

У багатьох азійських народів антияпонський рух Опору в роки війни переріс у національно-визвольний і в подальшому виступив потужним чинником тиску на метрополію для здобуття незалежного статусу власних країн. Рухи Опору в Південно-Східній Азії формувалися у дещо відмінних від європейських умовах японської окупації, яка була порівняно з нацистським режимом менш жорстокою. Багато азійських народів із великою долею прихильності зустріли прихід японців, убачаючи в них противагу європейським колонізаторам. Активне використання Токіо азійських національно-визвольних та антиколоніальних рухів у політиці під гаслами «Азія для азійців» сприяло формування прояпонських настроїв у середовищі політичних еліт низки східних народів. Звідси – значна пасіонарність східноазійських рухів Опору, його формування на більш пізніх стадіях війни. Так, у Бірмі лідер антибританського радикального руху «такінів» Аун Сан (အောင်ဆန်း) організував у 1941 р. за підтримки японців Армію незалежності Бірми. У 1943 р. Бірма одержала номінальну незалежність, створено лояльний до Токіо уряд. Однак, розчарувавшись у політиці Японії, такіни в серпні 1944 р. створили Антифашистську лігу народної свободи на чолі з тим самим Ауном Саном, яка, опираючись на армію та партизанські загони, у березні 1945 р. підняла повстання проти японців і сприяла визволенню країни від окупантів. У 1947 р. британці були змушені погодитися на надання Бірмі статусу незалежної держави.

Історики розходяться щодо того, чи можна загалом колоніальну (відтак й антиколоніальну) парадигму застосовувати щодо України, і чи розвиток України

⁴⁹ Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ: Критика, 2009. С. 39.

був пришивдшений завдяки контактам із Росією, чи, навпаки, затриманий внаслідок її політичної залежності⁵⁰? Зокрема, точаться дискусії про те, чи можна вважати Радянський Союз реінкарнацією Російської імперії? Американський історик Олександр Мотиль (Oleksandr Motyl) вважав СРСР «єдиною тоталітарною імперією у світі», у якій імперія і тоталітаризм підтримували одне одного, оскільки мали ідентичні структури й чітко перетиналися⁵¹. Водночас відомий канадський дослідник Степан Величенко (Stephen Velychenko) зазначав, що Україна, попри гноблення та інтегрованість до імперії, не була подібна до колоній «третього світу», а радше до малих периферійних країн Західної Євразії. Він пропонував порівнювати українську історію швидше з історією Ірландії, Шотландії, Греції, Литви, Чехії чи скандинавських країн, а ніж із заморськими колоніями європейських держав⁵². Незважаючи на цю думку, порівняння з останніми мені видається так само логічним у контексті історії національно-визвольних та антиколоніальних рухів «другого» і «третього» світів.

На сьогодні в історіографії існують ґрунтовні дослідження, присвячені антиколоніальному/антиімперіалістичному дискурсу в середовищі українських лівих партій, зокрема УПСР (Української партії соціалістів-революціонерів), УСДРП (Української соціал-демократичної робітничої партії), УКП (Української комуністичної партії) та ін.⁵³, у той час, як антиколоніальні наративи української правіці практично відсутні. Дарма, адже у другій половині 1940-х років у середовищі українського підпілля набула все більшого звучання антиколоніальна риторика, яка зображувала СРСР як імперію, а Україну – як її колонію⁵⁴. Зокрема, один із визначних публіцистів ОУН Осип Дяків

⁵⁰ Величенко С. Питання російського колоніалізму в українській думці. Політична залежність, ідентичність та економічний розвиток. *Схід-Захід*: історико-культурологічний збірник. Харків: ТОВ «НТМТ», 2009. Вип. 13–14. Історична пам'ять і тоталітаризм: досвід Центрально-Східної Європи / за ред. В. Кравченка. С. 300–344.

⁵¹ Мотиль О. Підсумки імперії... С. 72–73.

⁵² Величенко С. Постколоніалізм, Європа та українська історія. *Україна модерна*. 2005. Ч. 9. С. 244–248.

⁵³ Velychenko S. *Painting Imperialism and Nationalism Red: The Ukrainian Marxist Critique of Russian Communist Rule in Ukraine, 1918–1925*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press, 2015. 277 p.; Velychenko S. *Ukrainian Anticolonialist Thought in Comparative Perspective. A Preliminary Overview*. *Ab Imperio* (Казань). 2012. № 4. С. 339–371; Величенко С. Чи була Україна російською колонією? Деякі зауваження щодо поняття колоніалізм. *Україна модерна*. 2009. № 14(3). С. 266–281.

⁵⁴ У міжвоєнний період окремі діячі ОУН пропонували взяти на озброєння імперіалізм як доктрину територіальної експансії та підпорядкування сусідніх народів. Найбільш послідовно імперіалістична програма викладена у «Воєнній доктрині українського націоналізму» Михайла Колодзінського (1938). Автор застерігав не обмежуватися етнічними кордонами під час боротьби за створення незалежної держави, а поширити впливи України в Молдові, значній частині Румунії, Польщі, Білорусі, Росії, Північному Кавказі, Центральній Азії (Детальніше див.: Зайцев О. Воєнна доктрина Михайла Колодзінського. *Україна модерна*. 2013. № 20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. С. 247–256). Однак цю тезу в 1940 р. відкинули представники радикального напрямку ОУН на чолі зі С. Бандерою, які взяли на озброєння гасло визвольної боротьби поневолених Московією народів в авангарді з Україною. Зокрема, Маніфест ОУН(б), прийнятий у грудні 1940 р., проголошував: «Тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів

(«Горновий») у брошурі «СССР – країна найжорстокішого гноблення народів і визиску працюючих» доводив, що радянські союзні республіки не мали «ні тіні самостійних держав», будучи колоніями російської метрополії у складі СРСР⁵⁵. Аналізуючи економічний розвиток останнього у статті «Четверта сталінська п'ятирічка», автор доходив висновку про колоніальне становище союзних республік та імперський вимір економіки СРСР, побудованій на викачуванні сировини із залежних республік і постачанні сюди готової продукції із Росії. УРСР він характеризував як «сировинну базу та аграрний придаток сталінської метрополії»⁵⁶. «Всі народи СССР знають, що тільки на руїнах сталінської імперії може справді вільно розквітнути дружба народів, що тільки в системі вільних і незалежних держав можлива справжня економічна співпраця між народами, що тільки така система, вільна від імперіялістів, від колоніального поневолення, забезпечить справжній політичний, економічний і культурний розвиток, що тільки при такій системі буде ліквідована постійна небезпека війн і перегини в озброюванні, а тим самим буде можливий справжній і тривкий мир і добробут працюючих»⁵⁷, – оптимістично підсумовував автор.

Керівник Головного осередку пропаганди ОУН Петро Федун («Полтава») у статті «Чому СССР повинен бути перебудований на принципі незалежних національних держав всіх підсовєцьких народів» спростовував міф про рятівну місію СРСР, який мав нібито принести трудівникам усього світу визволення від капіталістичного рабства, і стверджував, що «СРСР – це найжахливіша тюрма народів, країна найжорстокішого національного, політичного і соціального гноблення, бо головною причиною злиднів народних мас є більшовицький російський імперіалізм, який далі проводить політику царату»⁵⁸.

Детальніший аналіз зовнішньої політики радянської влади, яка перейняла досвід царизму в поневоленні інших народів, містить реферат Катерини Зарицької «Шляхи російського імперіалізму». Розглядаючи територіальну експансію СРСР у роки Другої світової війни, авторка дійшла висновку, що політика Радянського Союзу була ще більше великодержавна й загарбницька, ніж царської імперії. «Більшовицькі вельможі однаково, як колись царі, примушують російський народ поневолювати інші народи і виростати їхнім коштом на світову потугу»⁵⁹.

Національно-визвольні рухи – складний феномен. Вони часто сильно відрізнялися між собою за формою, організаційною структурою та ідеологією, мали власну унікальну історію генези, розвитку та діяльності. Щоби зрозуміти певний визвольний рух, потрібно поставити його в певний історичний, геополітичний, національно-

здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи» (Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Т. 4. Арк. 17–18). Надалі «територіальні апетити» українських націоналістів обмежувалися винятково українськими етнографічними територіями.

⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 14. Арк. 476–570.

⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 33. Арк. 294–312.

⁵⁷ Там само. Арк. 312.

⁵⁸ Архів Центру досліджень визвольного руху (м. Львів). Ф. 9. Т. 47. Арк. 1–16.

⁵⁹ Детальніше див.: Онишко Л. «Нам сонце всміхалося крізь ржаві ґрати...». Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. Львів; Торонто: Літопис УПА, 2007. С. 109–110. (Літопис Української Повстанської Армії. Бібліотека. Т. 8).

культурний та економічний контекст. Відтак, дуже важко говорити про них як про певне родове явище. Попри свої специфічні особливості, національно-визвольним рухам притаманні спільні риси. Їх поява була певною захисною реакцією на гноблення, експлуатацію, насильство й несправедливість із боку чужої держави. Всі вони прагнули реалізувати право на самовизначення певного народу чи національної групи у формі регіональної автономії чи незалежної держави. Ці рухи неодмінно опиралися на активну підтримку населення, чий інтерес воліли представляти і без мобілізації якого були б тільки маленькими групами ізольованих борців.

Попри надзвичайно широкий діапазон ідеологічних орієнтацій (від марксистських і соціалістичних течій до праворадикальних рухів і роялістів) спільна «архетипна» риса – поєднання в їх ідеології націоналізму, антиімперіалізму й антиколоніалізму. Більшість національно-визвольних рухів були радикальними і застосовували насильство проти політичних опонентів, а також виникали на засадах ерархічності та внутрішньої дисципліни. Жоден зі збройних визвольних рухів (від ірландських бойовиків ІРА (Ірландської республіканської армії) до єврейських повстанців у Палестині та членів ОУН і УПА в Україні) не носив «білих рукавиць» та не мав цілком незаплямованої репутації, будучи нерідко причетним до воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Часто насильство, яке застосовували учасники збройних визвольних рухів для досягнення своїх цілей, до сьогодні залишається джерелом гарячих дискусій і суперечок щодо легітимності й моральності такої практики. Зазвичай визвольні рухи мілітаризувалися після усвідомлення того, що всі шляхи для мирного врегулювання закриті й, особливо, коли окупаційні режими застосовували брутальну силу у відповідь на їхні вимоги та протести. У таких умовах збройна боротьба була майже неминучою⁶⁰.

⁶⁰ Дослідник І. Гомза пов'язує причини успіху радикальних націоналістів у Західній Україні наприкінці 1930-х років із відкриттям структури політичних можливостей у міжвоєнній Другій Речі Посполитій для трансгресивної змагальницької політики (передбачає використання нелегальних форм політичної боротьби у вигляді політичного екстремізму, актів саботажу, тероризму, повстання тощо) внаслідок провалу плану «нормалізації» у відносинах між поляками й українцями, блокуванням легальних каналів для вирішення «українського питання» у Польщі, посиленям авторитарної, репресивної та асиміляційної політики Варшави щодо національних меншин. Ці процеси запустили механізми каталітичної мобілізації, внаслідок чого напередодні Другої світової війни ОУН вдалося згенерувати значні матеріальні, кадрові й культурні ресурси, створити неформальні соціальні мережі та сконструювати альтернативні інтерпретаційні фрейми, завдяки яким польське домінування в Галичині й Волині виглядало нелегітимним і сумнівним. Поразка проекту поміркованих націоналістів призвела до стрімкого відтоку їхніх прихильників у табір радикальних націоналістів, унаслідок чого на початку Другої світової війни ОУН виявилася найбільш організованою та життєздатною силою українського національно-визвольного руху (Гомза І. Каталітична мобілізація радикальних українських націоналістів у добу II Польської республіки: вплив структури політичних можливостей. *Україна модерна*. 2013. № 20: Фашизм і правий радикалізм на сході Європи. С. 151–170; Гомза І. Каталітическая мобилизация радикальных украинских националистов во Второй Речи Посполитой: роль структуры политических возможностей. *Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры*. Русское издание. 2016. № 2. С. 150–180). Очевидно, що запропоновану автором формулу можна з успіхом використовувати щодо інших збройних визвольних рухів, поява яких була значною мірою зумовлена заблокованістю легальних шляхів для вирішення національних питань.

Стратегії визвольних рухів загалом визначалися їхньою організаційною потугою та реакцією влади на цю діяльність. Ті режими, які вдавалися до силового сценарію у протидії цим рухам, спонукали останніх прийняти радикальні стратегії, що охоплювали такі форми збройної боротьби, як партизанка і тероризм. Особливо ця стратегія набула поширення у колоніях, де великий відсоток населення становили іноземні поселенці⁶¹. Прикладами для порівняння тут слугують саботажно-терористична діяльність ОУН у міжвоєнний період на Галичині й Волині, де польський уряд активно здійснював «осадницьку» політику, вбивства бойовиками ІРА британських поліцейських, військових і т. зв. лоялістів в Ірландії 1919–1921 рр., війна сіоністської підпільної організації «Іргун» проти британської адміністрації у Палестині 1944–1948 рр., повстання Мау-Мау проти англійських колонізаторів у Кенії 1952–1960 рр. тощо.

Як і багато антиколоніальних рухів аграрних народів Африки й Азії, український націоналістичний робив ставку на селянство як рушійну силу визвольної боротьби, а також виступав за насильство проти колонізаторів-поневолювачів. У цьому плані погляди діячів праворадикальної ОУН не сильно розходилися з ідеями лідерів антиколоніальних рухів, що тяжіли до соціалізму. Один із визначних теоретиків деколонізації і діячів алжирського визвольного руху Франц Фанон вважав, що для боротьби проти системи імперіалістичної експлуатації застосування насильства пригноблених проти насильства гнобителів закономірне, а найбільш крайня і послідовна його форма – збройна боротьба. У відомій книзі «Гнані та голодні» (1961), якою надихалися національно-визвольні рухи Африки та Латинської Америки, він писав: «Колонізована людина визволяється в насильстві і через його посередництво. Ця практика відкриває йому очі, оскільки показує йому засоби та цілі ... Насильство серед колонізованих зростає пропорційно до насильства з боку колоніального режиму, з котрим вони борються ... Ця насильницька практика охоплює всі сфери життя, адже кожна особистість становить насильницьку ланку великого ланцюга, великого організму насильства, що є відповіддю на первинне насильство з боку колонізатора»⁶². Як і діячі ОУН та УПА, алжирський революціонер певною мірою абсолютизував збройну боротьбу, проголошуючи її єдиним можливим способом забезпечення справжньої незалежності. «Під час боротьби, – писав автор, – відбувається духовне розкріпачення народних мас, маси виходять на політичну арену, перетворюються з об'єкту політики на суб'єкт, повертаються до активного творення історії». Він відстоював необхідність тотального розриву з колоніалізмом, який для повного визволення колонізованого (чи його одужання, оскільки Ф. Фанон розглядав колонізованого не тільки як пригноблену, але і як психічно травмовану особистість) має супроводжуватися насильством. Автор вважав, що тільки селянство, на відміну від буржуазії та інтелігенції, мало імунітет від «колоніальної культури» й виступало рушійною силою революції, і при цьому стверджував, що селянство не може стати авангардом боротьби через свою слабкість – вузькість історичного горизонту та деградацію традиційних інститутів. Саме тому Ф. Фанон відводив керівну роль над

⁶¹ Goodwin J., Hetland G. Liberation Movements. *International Encyclopedia of the Social Sciences*. 2008. URL: <http://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/liberation-movements>

⁶² Fanon F. *The Wretched of the Earth*; prefro J.-P. Sartre / trans. C. Farrington. New York: Grove Press, 1963. P. 88–89.

повсталими масами «революційній меншості», якою в Алжирі став ФНВ (Фронт національного визволення)⁶³, а в Україні таку функцію на себе приміряла ОУН. Попри деякі ідеологічні розбіжності – ФНВ ґрунтувався на соціалізмі, ісламі й націоналізмі, а ОУН орієнтувалася на інтегральний націоналізм, – їх об'єднувала національно-визвольна та антиімперіалістична орієнтація. Обидві організації були причетні до вбивства цивільних і колонізаторів⁶⁴.

Партизанська тактика, якою активно послуговувалися національно-визвольні рухи від Латинської Америки до Східної Європи та Південно-Східної Азії, була асиметричною відповіддю на військову, економічну, людську і технічну перевагу противника. Її мета – не завдати поразки ворогові на полі бою (хоча це також допускали), а створити нестерпні умови для його перебування на захоплених територіях, збільшити ціну утримання політичного контролю над останніми, підірвати його позиції на міжнародній арені та змусити піти на переговори про відступ із загарбаних земель. Арсенал національно-визвольних рухів охоплював широкий набір засобів: партизанська війна, терор, саботаж, бойкот, пропаганда тощо, які мали створити для іноземної держави/імперії «клімат колапсу», послабити її волю до продовження боротьби за контроль над територіями. Більшість війн за національне визволення – конфлікти «без правил», т. зв. «брудні війни», які вели всі сторони без дотримання норм міжнародного гуманітарного права⁶⁵.

У післявоєнний період збройний опір УПА та націоналістичного підпілля радянському режиму в Західній Україні не був поодиноким на теренах Центрально-Східної Європи. До 1947 р. підпільну боротьбу за незалежність Польщі продовжували залишки АК, що не змирилися зі встановленням підконтрольної Москві влади Польської Народної Республіки (ПНР). На теренах Балтії до середини 1950-х років опір комуністичному режиму чинили литовські, латиські й естонські «лісові брати». Окремі спалахи антирадянської боротьби в повоєнний період також спостерігалися на теренах Західної Білорусі, у Болгарії, Румунії, Словаччині й Угорщині. Однак найпотужнішою за розмахом і масштабами, тривалістю, організаційними формами, ідеологічними й програмними засадами діяльності була боротьба націоналістичного підпілля в Україні. Керівництво ОУН та УПА намагалося перебрати на себе роль лідера й організатора антирадянської збройної боротьби на теренах усієї Центрально-Східної Європи, здійснивши в повоєнні роки резонансні пропагандивні рейди на терени сусідніх держав (у Польщу, Чехословаччину, Румунію, Білорусь, Балтію). Платформою для об'єднання антикомуністичних рухів Опору мала слугувати розроблена в середовищі українського підпілля концепція антитоталітарних революцій поневолених народів Європи й Азії за свою незалежність. Незважаючи на те, що в 1940–1950-х роках ця боротьба зазнала поразки, визвольні інтенції народів Центрально-Східної Європи були успішно реалізовані під час хвилі антикомуністичних революцій на зламі 1980–1990-х.

⁶³ Тиса Р. Фанон Франц. *Історія політичної думки*: навч. енцикл. словник-довідник для студентів вищих навч. закл. / за наук. ред Н. М. Хоми. Львів: Новий Світ-2000, 2014. С. 652–653.

⁶⁴ Див.: Martin E. *Algeria: France's Undeclared War*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

⁶⁵ Sluka J-A. *National Liberation Movements in Global Perspective. Proceedings of the Conference on Tamils in New Zealand*. Wellington, 1996. URL: <http://tamilnation.co/conferences/cnfNZ96/jeffsluka.html>

Підсумовуючи, можна зазначити, що подібний ОУН та УПА інструментарій у політичній боротьбі використовували більшість антиколоніальних, революційних і національно-визвольних рухів від Ірландії до Індонезії та від Фінляндії до Південної Африки. Більшість із них були радикальними, застосовували насильство проти політичних опонентів і майже всі формувалися за принципом жорсткої внутрішньої дисципліни та ерархічності. Феномен ОУН та УПА цілком закономірний на тлі подібних рухів народів Європи, Азії й Африки, а тому типологічно належить до категорії антиколоніальних і національно-визвольних. ОУН – не так продукт «епохи фашизму» (хоча в певний період її ідеологія та політична програма мала помітний відбиток останнього), як вияв загальносвітової тенденції до подолання наслідків імперіалізму, колоніалізму й іноземного панування, побудови національних держав. Проведений ескізний аналіз засвідчує цілком «нормальний», природний вимір українського визвольного руху 1920–1950-х років в європейському та світовому контекстах. Водночас це твердження не знімає усіх контрверсійних питань у діяльності українських націоналістів, зокрема пов'язаних з участю членів ОУН та УПА у воєнних злочинах і злочинах проти людяності. Зрештою, суперечлива історична спадщина нависає над більшістю збройних революційних рухів, які часто мають справу з накинутими ярликами «терористів», «бандитів», «фашистів». Це вкотре дає підстави говорити про їхню однотипність.

REFERENCES

1. Adadurov, V. (2013). *Vpysuvannia ukrainskoi istorii v yevropeiskyi kontekst i yoho metodolohichni zasady. Tekst promovy, vyholoshenoї na vypusknykh urochystostiakh studentiv-mahistriv istorychnoi prohramy Humanitarnoho fakultetu UKU*. Lviv: UKU [in Ukrainian].
2. Bondarenko, K. (2002). Naiavni tendentsii v istoriohrafii UPA. Bili pliamy u vysvitleni istorii UPA. *Proceedings of the «Round Table» of the Ukrainian World Coordination Council Dedicated to the 60th Anniversary of the UPA*. Kyiv: Alterpres [in Ukrainian].
3. Bruder, F. (2007). «*Den Ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!*» (*Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN). 1929–1948*). Berlin: Metropol [in German].
4. Dешчо про провокації. (1928). *Surma (Prague)*, 1, 5–6 [in Ukrainian].
5. Dешчо про тактику визвольної боротьби. (1928). *Surma*, 5, 3–5 [in Ukrainian].
6. Esad, Bei. (1928). Azerbejdzhanska respublika. *Rozbudova natsii*, 5, 177–180 [in Ukrainian].
7. F.Sh. (1933). Vyzvolni zmahannia Irliandii. *Rozbudova natsii*, 5–6, 123–129 [in Ukrainian].
8. Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth; rrefiu J-P. Sartre* (C. Farrington, Trans.). New York: Grove Press [in English].
9. Finliandiia. (1929). *Surma*, 1, 2–3 [in Ukrainian].
10. Futala, V. (2014). Vidobrazhennia istorii OUN 1929–1939 rr. v suchasnomu ukrainskomu naratyvi. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 19, 126–127 [in Ukrainian].
11. Golczewski, F. (2010). *Deutsche und Ukrainer. 1914–1939*. Padeborn: Schöningh [in German].
12. Goodwin, J., & Hetland, G. (2008). Liberation Movements. In *International Encyclopedia of the Social Sciences*. Retrieved from <http://www.encyclopedia.com/social-sciences/applied-and-social-sciences-magazines/liberation-movements> [in English].

13. Heroiska Hruziiia. (1930). *Surma*, 5, 2–3 [in Ukrainian].
14. Himka, J-P. (1997). Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews during the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors. In J. Frankel (Ed.), *The Fate of the European Jews, 1939–1945: Continuity or Contingency* (pp. 89–170). New York; Oxford: Oxford University Press [in English].
15. Himka, J-P. (2009, November 12–15). The Ukrainian Insurgent Army and the Holocaust. *Paper prepared for the forty first national convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies*. Retrieved from http://www.academia.edu/1071581/The_Ukrainian_Insurgent_Army_UPA_and_the_Holocaust [in English].
16. Himka, J-P. (2010). O znachenii situatsyonnoho elementa v vostochno-tsentralnoevropeiskom fashyzme. *Ab imperio (Kazan)*, 4, 108–109 [in Russian].
17. Himka, J-P. (2010). The Importance of the Situational Element in East Central European Fascism. *East Central Europe*, 37(2–3), 353–358 [in English].
18. Himka, J-P. (2011). The Lviv Pogrom of 1941: The Germans, Ukrainian Nationalists, and the Carnival Crowd. *Canadian Slavonic Papers (Edmonton)*, LIII(2-3-4), 209–243 [in English].
19. Himka, J-P. (2011, October 22-23). The Organization of Ukrainian Nationalists, the Ukrainian Police, and the Holocaust. Retrieved from http://www.academia.edu/1071550/The_Organization_of_Ukrainian_Nationalists_the_Ukrainian_Police_and_the_Holocaust [in English].
20. Homza, I. (2013). Katalitychna mobilizatsiia radykalnykh ukrainskykh natsionalistiv u dobu II Polskoi respubliki: vplyv struktury politychnykh mozhlyvosti. *Ukraina moderna*, 20, 151–170 [in Ukrainian].
21. Homza, I. (2016). Kataliticheskaia mobilizatsiia radikalnykh ukrainskikh natsyonalistov vo Vtoroi Rechi Pospolitoi: rol struktury politicheskikh vozmozhnosti. *Forum noveishei vostochnoevropeiskoi istorii i kultury. Russkoe izdanye*, 2, 150–180 [in Russian].
22. Kahanov, Yu. O. (2009). Opozytsiinyi rukh v Ukraini i krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (1980-ti – 1991 rr.): komparatyvnyi analiz [Opposition Movement in Ukraine and Central and Eastern Europe (1980s–1991): A Comparative Analysis]. (*Candidate's thesis*). Zaporizhia [in Ukrainian].
23. Kahanov, Yu. O. (2009). Opozytsiinyi rukh v Ukraini i krainakh Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (1980-ti – 1991 rr.): komparatyvnyi analiz [Opposition Movement in Ukraine and Central and Eastern Europe (1980s–1991): A Comparative Analysis]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Zaporizhia [in Ukrainian].
24. Kahanov, Yu. O. (2010). Istorychna komparatyvistyka kriz pryzmu filosofskometodolohichnoho pohliadu. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, XXIX, 250–258 [in Ukrainian].
25. Kalninsh, K. (1928). Latviia. *Rozbudova natsii (Berlin)*, 6, 223–229 [in Ukrainian].
26. Kasianov, H. (2003). *Do pytannia pro ideolohiiu OUN: Analitychnyi ohliad*. Kyiv [in Ukrainian].
27. Kosyk, V. (Ed.). (1997). *Ukraina v Druhii svitovii viini. Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh dokumentiv* (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
28. Kozhevnykiv, P. (1928). Koreitsi. *Rozbudova natsii*, 1, 15 [in Ukrainian].
29. Liegiony. (1928, Lystopad). *Surma*, 2–3 [in Ukrainian].
30. Lypovetskyi, S. «Bortsi za nezalezhnist» proty «bortshiv za nezalezhnist». Retrieved from <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/27/114519/> [in Ukrainian].

31. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Natsionalizm. Istorychni ese* (Vol. 2). Kyiv: Osnova [in Ukrainian].
32. Maiorov, M. Aziiske viddzerkalennia ukrainskoho vyzvolnoho rukhu pid chas Druhoi svitovoi viiny. Retrieved from <http://likbez.org.ua/ua/ukrayinska-azijske-viddzerkalennya-ukrayinskogo-vizvolnogo-ruhu-pid-chas-drugoyi-svitovoyi-vijni.html> [in Ukrainian].
33. Makedontsi. (1932). *Surma*, 10–11, 2–5 [in Ukrainian].
34. Martin, E. (2012). *Algeria: Frances Undeclared War*. Oxford: Oxford University Press [in English].
35. Motyl, O. (2009). *Pidsumky imperii: zanepad, rozpad i vidrozhennia*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
36. Motyl, O. (2013). Yakyi zviazok mizh fashyzmom i natsionalizmom (iakshcho vin uzahali isnuie?). *Ukraina moderna*, 20, 26–29 [in Ukrainian].
37. Onatskyi, Ye. (1928). Lysty z Italii. Deshcho pro fashyzm. *Rozbudova natsii. (Prague)*, 3, 95 [in Ukrainian].
38. Onyshko, L. (2007). «*Nam sontse vsmikhalosia kriz rzhavii graty...*». *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi*. Lviv; Toronto: Litopys UPA [in Ukrainian].
39. Panchenko, V. (2011). *Ekonomichna stratehiia OUN 1920–1950-ti: rozrobka ta realizatsii*. Kyiv [in Ukrainian].
40. Patryliak, I. (2004). *Viiskova diialnist OUN(B) u 1940–1942 rr.* Kyiv [in Ukrainian].
41. Patryliak, I. (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...*». *Ukrainske natsionalistychnie pidpillia ta povstanskyi rukh 1939–1960 rr.* Lviv [in Ukrainian].
42. Revoliutsiinyi rukh Irlandii. (1927). *Surma*, 2, 4 [in Ukrainian].
43. Rolia indyvidualnoho teroru v pidpolnii borotbi. (1927). *Surma*, 3, 3–4 [in Ukrainian].
44. Rossoliński-Liebe, G. (2014). *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist: Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart [in English].
45. Rossoliński-Liebe, G. (2010). Celebrating fascism and war criminality in Edmonton. The Political Myth and Cult of Stepan Bandera in Multicultural Canada. Retrieved from http://www.academia.edu/401300/Celebrating_Fascism_and_War_Criminality_in_Edmonton._The_Political_Myth_and_Cult_of_Stepan_Bandera_in_Multicultural_Canada [in English].
46. Rossoliński-Liebe, G. (2011). The «Ukrainian National Revolution» of 1941. Discourse and Practice of a Fascist Movement. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 12(1), 83–114 [in English].
47. Rudling P. A. (2011). The OUN, the UPA and the Holocaust: A Study in the Manufacturing of Historical Myths. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, 1–71 [in English].
48. Rudling, P. A. (2006). Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of the OUN-UPA (the Organization of Ukrainian Nationalists – the Ukrainian Insurgent Army). *East European Jewish Affairs*, 36(2), 163–189 [in English].
49. Rudling, P. A. (2010). Yushchenkiv fashyst: kult Bandery v Ukraini ta Kanadi. In *Strasti za Banderou: statti ta ese* (pp. 237–309). Kyiv: «Hranit-T» [in Ukrainian].
50. Rudling, P. A. (2014). OUN, UPA i Holokaust: Tworzenia mitów historycznych – badanie problem. In W. Tokarczuk (Ed.), *OUN, UPA, i zagłada ludności żydowskiej*

- na Wołyniu i w Galicji* (pp. 214–286). Kraków: Wyd-wo Uniwersytetu Jagiellońskiego [in Polish].
51. Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburenyi: natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–1950-ykh rr.* Kyiv: Pulsary [in Ukrainian].
 52. Rusnachenko, A. (2005). Imperiia (i) i natsionalno-vyzvolni rukhy v Tsentralnii i Skhidnii Yevropi vid seredyny XX stolittia. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 4, 35–42 [in Ukrainian].
 53. Rybak, A. I. (2007). *Ukrainska derzhava u planakh OUN (1939-y – 1950-ti roky)*. Ostroh [in Ukrainian].
 54. Shaltsiuis, M. (1929). Zdobutky lytovskoi respublyky za pershe desiatylittia nezalezhnosti. *Rozbudova natsii*, 5(17), 150–152 [in Ukrainian].
 55. Shukalovych, A. (2015). Irlandska model derzhavotvorennia: kryterii uspikhu irlandtsiv ochyma ukraintsiv Skhidnoi Halychyny. *Istorychna panorama: zb. nauk. statei*, 20, 81–94 [in Ukrainian].
 56. Sluka, J-A. (1996). National Liberation Movements in Global Perspective. Proceedings of the Conference on Tamils in New Zealand. Wellington. Retrieved from <http://tamilnation.co/conferences/cnfNZ96/jeffsluka.html> [in English].
 57. Smith, A. D. (2010). *Nationalism: Theory, Ideology, History* (2nd ed.). Cambridge: Polity [in English].
 58. Snaider, T. (2010). Fashystskyi heroi u demokratychnomu Kyievi. *Krytyka (Kyiv)*, 3–4, 8 [in Ukrainian].
 59. Snaider, T. (2012). Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus. 1569–1999. Kyiv: «Dukh i litera» [in Ukrainian].
 60. Stryiek, T. (2013). Fashyzm chy intehralnyi natsionalizm? OUN v suchasnykh publichnykh dyskusiiakh i v istoriohrafichnii ta politolohichnii perspektyvi. *Ukraina moderna*, 20, 123–150 [in Ukrainian].
 61. Surma. (1927), 3, 4–5 [in Ukrainian].
 62. Surma. (1927), 4, 6–7 [in Ukrainian].
 63. Surma. (1927), 5, 2–3 [in Ukrainian].
 64. Surma. (1928), 1, 3–4 [in Ukrainian].
 65. Surma. (1928), 2, 3–6 [in Ukrainian].
 66. Surma. (1928), 3, 3–4 [in Ukrainian].
 67. Surma. (1928), 4, 2–3 [in Ukrainian].
 68. Surma. (1928, Veresen–Serpen), 2–3 [in Ukrainian].
 69. Surma. (1929), 10, 3–4 [in Ukrainian].
 70. Surma. (1929), 11, 3–5 [in Ukrainian].
 71. Surma. (1929), 12, 7–9 [in Ukrainian].
 72. Surma. (1929), 2–3, 2–3; 5–6; [in Ukrainian].
 73. Surma. (1929), 4, 3–4 [in Ukrainian].
 74. Surma. (1929), 5–6, 2–4 [in Ukrainian].
 75. Surma. (1929), 7, 4–5 [in Ukrainian].
 76. Surma. (1929), 8, 3–5 [in Ukrainian].
 77. Surma. (1929), 9, 4–6 [in Ukrainian].
 78. Surma. (1930), 1–2, 4–5 [in Ukrainian].

79. Surma. (1930), 3, 3–4 [in Ukrainian].
80. Symmons-Symonolewicz, K. (1965). Nationalist Movements: An Attempt at a Comparative Typology. *Comparative Studies in Society and History* (Cambridge), 7(2), 221–230 [in English].
81. Tysa, R. (2014). Fanon Frants. In N. M. Khoma (Ed.), *Istoriia politychnoi dumky: navch. entsykl. slovnyk-dovidnyk dlia studentiv vyshchyykh navch. zakl.* (pp. 652–653). Lviv: Novyi Svit-2000 [in Ukrainian].
82. Ukraina moderna. (2013), 20, 30–31 [in Ukrainian].
83. Umland, A. (2008). Porivnialne fashyznavstvo. *Krytyka*, Vol. 12, 7–8(129–130), 12–16 [in Ukrainian].
84. Umland, A. (2009). Refining the Concept of Generic Fascism. *European History Quarterly*, 39(2), 298–309 [in English].
85. Velychenko, S. (2005). Postkolonializm, Evropa ta ukrainska istoriia. *Ukraina moderna*, 9, 244–248 [in Ukrainian].
86. Velychenko, S. (2009). Chy bula Ukraina rosiiskoiu koloniiieu? Deiaki zauvazhennia shchodo poniattia kolonializm. *Ukraina moderna*, 14(3), 266–281 [in Ukrainian].
87. Velychenko, S. (2009). Pytannia rosiiskoho kolonializmu v ukrainskii dumtsi. Politychna zalezhnist, identychnist ta ekonomichnyi rozvytok. *Skhid-Zakhid: istoryko-kulturolo-hichnyi zbirnyk*, 13–14, 300–344 [in Ukrainian].
88. Velychenko, S. (2012). Ukrainian Anticolonialist Thought in Comparative Perspective. A Preliminary Overview. *Ab Imperio (Kazan)*, 4, 339–371 [in English].
89. Velychenko, S. (2015). *Painting Imperialism and Nationalism Red: The Ukrainian Marxist Critique of Russian Communist Rule in Ukraine, 1918–1925*. Toronto; Buffalo; London: University of Toronto Press [in English].
90. Viatrovych, V. (2003). Zakordonni reidy UPA v konteksti realizatsii antytotalitarnoi natsionalno-demokratychnoi revoliutsii narodiv Tsentralno-Skhidnoi Yevropy [UPA foreign raids in the context of the implementation of the anti-totalitarian national-democratic revolution of the peoples of Central and Eastern Europe]. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Lviv [in Ukrainian].
91. Viina improvizovany my viiskamy. 1928. *Surma*, 7, 3–5 [in Ukrainian].
92. Vynarchuk, T. V. (2002). Ukrainska komparatyvistyka u poshukakh yevropeiskoho kontekstu vitchyznianoï istorii. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu*, XV, 35–47 [in Ukrainian].
93. Vynarchuk, T. V. (2002). Ukrainskyi natsionalnyi rukh v konteksti vyzvolnoi borotby narodiv Tsentralno-Skhidnoi Yevropy (kin. XIX st. – 1920 r.): komparatyvnyi analiz [Ukrainian national movement in the context of the liberation struggle of the peoples of Central and Eastern Europe (late nineteenth century - 1920): A Comparative Analysis]. (*Candidate's thesis*). Zaporizhia [in Ukrainian].
94. Vynarchuk, T. V. (2005). Istorychna komparatyvistyka: spetsyfika naukovykh doslidzhen.. Proceedings of the Ukrainian Scientific-Theoretical Conference: *Metodolohiia sotsialnoho piznannia: zdobutky i problemy*. (pp. 107–109), Zaporizhia, 25 travnia 2005. Kyiv; Zaporizhia: Prosvita [in Ukrainian].
95. Yak polski boievyky vbyly shefa tsarskoi zhandarmerii. (1929). *Surma*, 2–3, 2 [in Ukrainian].
96. Yak rosiiski revoliutsionery tikaly z viaznyts. (1928, Zhovten). *Surma*, 2–3 [in Ukrainian].

97. Z vyzvolnoi borotby Finliandii. (1928). *Surma*, 4, 7–8 [in Ukrainian].
98. Zaitsev, O. (2011). «Intehralnyi natsionalizm» yak teoretychna model doslidzhennia ukrainskoho natsionalistychnoho rukhu. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 15, 24 [in Ukrainian].
99. Zaitsev, O. (2012). OUN i avtorytarno-natsionalistychni rukhy mizhvoiennoi Yevropy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Kyiv)*, 1, 89–101 [in Ukrainian].
100. Zaitsev, O. (2013). *Ukrainskyi intehralnyi natsionalizm (1920–1930-ti roky)*. *Narysy intelektualnoi istorii*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
101. Zaitsev, O. (2013). Voienna doktryna Mykhaila Kolodzinskoho. *Ukraina moderna*, 20, 247–256 [in Ukrainian].
102. Zaitsev, O. (2015). De-mythologizing Bandera: Towards a Scholarly History of the Ukrainian Nationalist Movement. *Journal of Soviet and Post-Soviet Politics and Society*, 1(2), 413 [in English].
103. Zaitsev, O. (2015). Fascism or Ustashism? Ukrainian Integral Nationalism in Comparative Perspective, 1920s – 1930s. *Communist and Post-Communist Studies (Los Angeles)*, 48(2-3), 183–193 [in English].
104. Zaitsev, O. (2016). Ideologiya i politicheskaia strategiya OUN do 1939 goda: vozniknovenie i evoliutsiya ukrainskoho intehralnogo natsyonalizma v mezhoennoe vremia. *Forum noveishei vostochnoevropeskoj istorii i kultury – Russkoe izdanye*, 2, 125–149 [in Russian].
105. Zhyttia rosiiskykh revoliutsioneriv na zaslanni y u sybirskykh katorhakh. (1928). *Surma*, 7, 2–3 [in Ukrainian].

Oleksandr PAHIRIA

Doctor of Philosophy,

Senior Researcher at the

Memorial Museum of Totalitarian Regimes «Territory of Terror»

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2481-9769>

e-mail: bandusak@ukr.net

THE ORGANIZATION OF UKRAINIAN NATIONALISTS AND THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY IN THE CONTEXT OF LIBERATION MOVEMENTS: AN ATTEMPT OF COMPARATIVE ANALYSIS

The article examines the activities of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) and the Ukrainian Insurgent Army (UPA) through the prism of anti-colonialism theory with the application of the historical-comparative method. Despite the obvious influences of fascism and national-socialism on the OUN ideology and program in the 1930s – early 1940s, the Ukrainian nationalist movement typologically is closer to the category of anti-colonial and national liberation rather than fascist movement. The OUN ideology and program had not been static and dynamically evolved from admiring authoritarian and totalitarian models to the democratic turn in 1943. While on all stages of its activities, the organization pursued one strategic goal and tasks – to fight for Ukraine's independence, to overcome the legacy of foreign rule and colonialism, and to establish a nation-state. The OUN and UPA phenomenon was inherent against the backdrop of similar national liberation and anti-colonial movements in Europe, Asia, and Africa. The article comprises a comparative analysis of ideologies, programs, and the political toolbox of various liberation movements that operates from the common comparative

base – the stateless status of the respective nations and their desire to exercise their right to self-determination and to liberate from national subjugation. Most of the liberation movements were radical and practiced violence against their political opponents, and almost all developed a rigid internal discipline and hierarchy. At the same time, such typology does not eliminate all controversial issues surrounding Ukrainian nationalists' history, including the involvement of OUN/UPA members in war crimes and crimes against humanity.

Keywords: the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), the Ukrainian Insurgent Army (UPA), liberation movements, colonialism, comparative studies

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 7

ЛЬВІВ 2019

УДК 94(477)“19/20”

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Вип. 7. 272 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії за період від Першої світової війни і до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики.

Contemporary era / [resp. ed. Mykhailo Romaniuk; I. Krypiakievych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine. Lviv, 2019. Issue 7. 272 p.

The collection presents studies on modern Ukrainian and world history from the First World War to the present. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations' history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. The features of the Ukrainian liberation movement, military history, formation of state institutions, the role of culture in the development of civil society, the study of sources and historical biography are revealed.

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 11 від 17.12.2019 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (Gołębiowska-Tobiasz Aneta), dr (Польща)

Дзєньковський Томаш (Dzieńkowski Tomasz), dr (Польща)

Красівський Орест Якубович, д.і.н., проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, к.і.н. (Україна)

Патер Іван Григорович, д.і.н., проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, к.і.н. (Україна)

Сова Андрій Олегович, к.і.н., доц. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, к.і.н., доц. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, к.і.н., доц. (Україна)

ISSN 2409-434X

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2019

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

PASITSKA Oksana. Ukrainian individual entrepreneurship in Halychyna in the first third of the 20 th century: state and features of development	3
ФІНОГЕНОВ Олег. «Українське питання» в діяльності Західноукраїнського товариства Ліги Націй	12
ПІДШИБЯКІН Сергій. Операція чи «котел»: Дебальцівські події початку 2015 року у візях української громадської думки	23
ПОПКО Сергій. Військові навчання та миротворчі операції Збройних сил України (2014–2016)	38
ПОЛТАВЕЦЬ Юрій. Культурне життя, організація дозвілля та побуту в Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного	48

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ХХ СТОЛІТТЯ

СТЕФАНІВ Василь. Релігійне питання в ідеології європейських націоналістичних рухів та український інтегральний націоналізм у міжвоєнну добу: порівняльний аналіз	58
ФУТАЛА Василь. Чи була зрада в ОУН? (Історіографічні оцінки причин і передумов розколу націоналістичної організації у 1940 році)	75
БАЛЕЦЬКА Людмила. Протистояння УПА з радянськими партизанами та поляками на Камінь-Каширщині (1943–1944)	89
ДРОГОБИЦЬКИЙ Ігор. Еволюція концепції розгортання збройної боротьби з окупаційними режимами в середовищі ОУН(б) (1942–1944)	100
ІСАЮК Олеся. Мережа спротиву членів ОУН(б), ув'язнених у концтаборі Аушвіц: приклад трансформації тактики виживання в тактику спротиву на основі досвіду підпільного протистояння	108
НАДУРАК Наталія. Ідейне протистояння українських зарубіжних і радянських дослідників в оцінці діяльності ОУН	124
ПАГІРЯ Олександр. ОУН та УПА в контексті визвольних рухів: спроба компаративного аналізу	150

ПОСТАТІ

ПАТЕР Іван. Ольгерд Бочковський: ставлення чехів і Томаша Гарріга Масарика до українського питання	178
ПОСІВНИЧ Микола. Отець Степан Онишкевич: творець і будівничий ЗУНР	217
SOVA Andrii. Physical education professor Stepan Haiduchok: the formation of a worldview	226
ЗАЙЦЕВ Юрій. Михайло Сорока – моральний символ борців за волю України 1940–1980-х років	234

ОСОБЛИВИЙ ПОГЛЯД

ГАВРИЛІВ Ігор. До питання актуальності державотворчої програми Організації Українських Націоналістів	244
---	-----

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

ARTYMYSHYN Yulia. [Рец. на:] Roman Kabachyi «Exiled to the Steppes. The Deportation of Ukrainians from Poland to South of Ukraine in 1944–1946»	258
РОМАНЮК Михайло. [Рец.]: Історія УПА на Тернопільщині [на]: Волянюк С. Історія воєнної округи УПА «Лисоня»	262